

MARKO ČUDIĆ

Ivo Andrić nemzeti és nyelvi identitása(i) az újabb délszláv és magyar kritikai recepció tükrében

(Rövid áttekintés)

Szinte nincs még egy olyan Ivo Andrićhoz mérhető modern klasszikus, akit, főleg a délszláv értelmezők körében, ne övezne egyidejűleg a teljes konszenzus és a totális egyet nem értés. A konszenzus természetesen arra vonatkozik, hogy Andrić írói nagyságát, életművének monumentalitását, egzisztenciális mélységeket bemutató epikai elbeszélőerejét és a rá jellemző képzelőerővel bemutatott, letűnt, némiképp egzotikus világnak a vonzerejét szinte senki sem vitatja. A totális egyet nem értés ellenben abban nyilvánul meg, hogy a mai napig tart az a szinte teljesen irodalmon kívüli történelmi, szociológiai, politikai harc, amelynek a lényege a „kié is valójában Ivo Andrić?” banálisnak tűnő kérdésben merül ki. A józanul gondolkodó pártatlan irodalmár azt hihetné, hogy ez a második (kvázi)interpretatív vonal, amely számára a szerző etnikai hovatartozása(i), nyelvi (vagy nyelvjárási) preferenciái fontosabbak az opus poétikai értékeinél, (majd) értelemszerűen margóra szorul, másodlagos, az irodalom lényegét nem érintő, tudománytalan spekulációnak nyilvánítatik az irodalmi közvéleményben és az irodalomtudományban egyaránt. A józan irodalmár azonban nagy hibát követne el, ha ebben az esetben önnön, egészségesnek tűnő logikáját követné. Sokszor ugyanis egy-egy irodalomtörténész, értelmező, legalábbis, ha az egyetlen jugoszláv Nobel-díjasról van szó, egy személyben testesíti meg a komoly poétikai

elemzõt és a *(nemzeti) vérszemeteket görcsösen számláló* (hogya egy divatos, ám biokémiai-genetikai szempontból teljesen tarthatatlan, mai publicisztikai fordulattal éljek) irodalompolitikai propagandistát. Ma szinte alig születik olyan szerb, horvát vagy bosnyák, Andrić életművének valamelyik fontos aspektusát taglaló monográfia, amely ne valami nemzeti tudományos projekt keretében íródott volna. Ilyen esetekben pedig a szerzőknek valamilyen módon, valamilyen szintig az éppen uralkodó nemzeti (olykor nacionalista) ideológiá(k)nak kell behódolniuk. Ebbe a kelepcebé néha még a legalaposabb kortárs biográfusok is belesétálnak.¹ Ehhez természetesen maga Ivo Andrić is elég sok okot szolgáltatott életével, viselkedésével, tetteivel, nyilatkozataival, diplomata karrierével, mozgalom- és párttagságaival, részben magával az életművével is, legalábbis annak sokféleképpen interpretálható, könyveiből kiolvasható értékítélet-hálózataival. E rövid áttekintés célja természetesen nem lehet a tengernyi jugoszláv és posztjugoszláv, szerb, horvát és bosnyák Ivo Andrić-szakirodalom lajstromozása. A *mainstream* vonulatok áttekintése helyett itt inkább azokra a margóra szorult vagy szándékosan marginális pozícióból megszólaló hangokra helyezük a hangsúlyt, amelyek poétikai elemzésük keretében kitérnek Andrić nemzeti és nyelvi identitásának újra aktuálissá vált (kényes) kérdésére is.

Ezek között a hangok között előfordulnak magyar(országi) tudósok, szlavisták is. Milosevits Péter például a maga szellemes módján egy mondatban foglalja össze Andrić komplex identitásának kérdését: „Andrić tehát boszniai születésű horvát származású jugoszláv érzelmű szerb író” (MILOSEVITS 1998; 353). A magyar olvasók számára leginformatívabb, legmegbízhatóbb biográfiai vázlatot azonban Lukács István adta az *Ex Symposion* folyóirat Ivo Andrić-számában. Lukács tágabb irodalom- és kultúrtörténeti kontextusba helyezi Andrić identitásváltásait, váltakozásait, a közép-európai modernista poétika egyik jellemzőjeként tekint rá: „Természetesen e művészek gyakorta szembesülnek saját ilyen-olyan identitásuk önmeghatározásának kényszerével, az utókor pedig a felhángoló hovatarozás-vitákban előszeretettel hivatkozott éppen ezekre a kijelentésekre, megnyilatkozásokra vagy kinyilatkoztatásokra” (LUKÁCS 2007; 15). Andrićnak egy fiatalkori, a horvát identitás(á)t mint egyfajta

istencsapást (ön)ostorozó naplóbejegyzésével kapcsolatban írja Lukács István, hogy „[a]z Andrić nemzeti hovatartozását firtató szerb szerzők számára e korai mondatok igazi muníciót jelentenek, ám aki egy kicsit is ismeri a századforduló modernistáinak nemzetostorozó kijelentéseit (publicisztikában, költészetben), e mondatoknak nem tulajdonít különösebb jelentőséget. Érdemes emlékeztetni Ady Endre magyarságostorozó verseire” (uo. 16–17). Közismert tény, hogy Andrić 1919-ben, 27 évesen elhagyja Zágrábot és Belgrádba költözik, diplomata karrierbe kezd. A nyelvváltásra, illetve az ijekavicáról az ekavicára való átállására azonban csak 1930-ban kerül sor (uo. 17). Talán éppen ez lesz az egyik fő oka annak, hogy még negyven évvel később is, a *horvát tavasz* (Hrvatsko proljeće) nemzeti megmozdulás előestéjén, a horvát kultúra továbbra is ellenségesen viszonyul Andrićhoz. Ahogy Lukács István írja, „[a] *Matica hrvatska* közgyűlésén 1970-ben Ivo Andrić mint »nemzetét megtagadó« író került szóba” (uo.), amire Andrić, saját közismert visszafogottságából, hűvösségből kivetkőzve szokatlanul indulatosan reagált, egyenesen „klerousztasáknak” nevezve az őt támadó horvát akadémikusokat (uo.). Jeles kroatistaként Lukács István szövegében leginkább a horvát, horvátországi Andrić-kép alakulását kíséri. Andrić 1975-ben bekövetkezett halála után a mai napig sem alakult ki konszenzus arról, Andrićot milyen hely illetné meg a horvát irodalomtörténet(ek)ben. Ivo Frangeš 1987-ben napvilágot látott horvát irodalomtörténetében (*Povijest hrvatske književnosti*) csak Andrić korai lírai terméseit taglalja (tehát a vélt „nemzet- és nyelvváltás/nemzetmegtagadás” előttiakat) (uo.). Érdekes, hogy, ahogy Lukács István fogalmaz, épp „a jugoszláv kataklizma árnyékában” (uo. 18), vagyis a délszláv polgárháború elején, 1992-ben Krešimir Nemeč horvát irodalomtörténész egy nagy visszhangot keltő tanulmányával elkezd beemelni (vagy visszaemelni) Andrić egész életművét a horvát irodalmi kánonba (is). Ez odáig fog vezetni, hogy Dubravko Jelčić 1997-es horvát irodalomtörténetében, illetve az 1998-ban megjelent horvát írók lexikonjában (*Leksikon hrvatske književnosti*) Andrić egész opusa már igen jelentős helyet foglal el (uo.).

Talán már e néhány bevezető felvetés alapján érzékelhető, hogy Ivo Andrić életművének irodalomtörténeti „elfoglalása”, „visszafoglalása”

(nézőpont kérdése természetesen ez is) nem annyira irodalomtörténeti vagy poétikai, hanem szinte teljes mértékben (irodalom)politikai és presztízs kérdés (mintha a magát elsősorban jugoszlávnak valló Andrićot megillető Nobel-díjnak egy-egy köztársaság vagy újonnan megalakult állam úgymond jogörököse lehetne; olyan ez majdnem, mint amikor a sportstatisztikával foglalkozó szerb riporterek a jugoszláv kosarazók vagy vízilabdázók olimpiai érmeit hozzáadják a szerbiai vagy szerbia-montenegrói érmeik lajstromába, az állami jogörökösségre hivatkozva). És akkor még a bosnyák Andrić-értelmezőkről² nem is beszéltünk.

Ivo Andrićot a szerb irodalomtörténet már az ötvenes-hatvanas évektől szinte teljes mértékben a saját szerzőjének vallotta. *Corpus delictiként* nem is annyira az ekavicára való átállását szokták felhozni, hanem Andrić egy 1935-ben napvilágot látott esszéjét (*Njegoš kao tragični junak kosovske misli* / Njegoš mint a koszovói gondolat tragikus hőse), amelyben Andrić a szerb-montenegrói fejedelem és a szerb romantika metafizikus költőbárdjáról, Petar Petrović Njegošról ír, és amelyben Njegoš egész gondolatvilágát az 1389-es rigómezei csata hősi halálimperatívusza és az „égi birodalomnak” a „földi birodalommal” szembeni elsőbbségének az etikájával köti össze. A szerb értelmezők számára már ez is elég erős bizonyíték arra, hogy Andrić ezzel végérvényesen is a szerb kultúrába írta bele magát. Ennek a beemelésnek a korifeusai elsősorban Petar Džadžić és a jeles akadémikus, Predrag Palavestra voltak. A szerb Andrić (torz)kép kulminációja az Emir (Nemanja) Kusturica filmrendező által a néhány évvel ezelőtt kiépített boszniai (adminisztratív a boszniai Szerb Köztársasághoz tartozó) Andrićgrad, az Andrić által megörökített drinai híd közvetlen közelében.³ Itt működik az újonnan (lényegében szerbiai) állami finanszírozással megalapított Andrić-intézet is (*Andrićev Institut*), amelyben időnként szakmai tanácskozásokat, tudományos konferenciákat, könyvbemutatókat tartanak. Kiadói és *andrićológiai* szempontból ezt az intézetet némileg akár a már évtizedek óta létező, ugyancsak természetesen állami finanszírozással létrehozott (hivatalos) belgrádi Ivo Andrić Alapítvány (*Zadužbina Ive Andrića*) egyfajta riválisának is lehetne tekinteni, ha nem ugyanazokból a forrásokból jönne a két intézet finanszírozása, illetve ha lényegében nem ugyanazt a kulturális modellt képviselné mind a kettő.

S bár a Petar Džadžić és Predrag Palavestra által megrajzolt szerbcentrikus Andrić-portré magában a szerb irodalomtörténet fő vonulatában is azóta természetesen árnyaltabb, komplexebb formákat öltött az utóbbi egy-két évtizedben, mégis szimptomatikus, hogy a mai szerb Andrić-biográfusok és életműelemzők számára is magától értetődő, hogy Andrić a szerb és csak a szerb kultúra része.⁴ Még azok a szerb szerzők is hűek ehhez az automatikus besorolási sémához, akik egyébként kritikusan viszonyulnak Andrićnak a diplomata karrierében elkövetett vélt vagy valós hibáihoz (ezek közül a leghírhedtebb az a berlini nagykövetségi epizód, amikor Andrić a Jugoszláv Királyság nagyköveteként a Harmadik Birodalomban Hitler embereinek jelenlétében aláírta Jugoszlávia tengelyhatalmakhoz való csatlakozását – erről egy híressé vált fénykép is tanúskodik).⁵

Egyfajta tabunak számít tehát a szerb irodalmi köztudatban Ivo Andrić nemzeti és nyelvi identitásának/identitásainak firtatása. Az ilyenfajta kutatásokhoz a margóra szorult, a *mainstream* köztudat radara alatt maradt tanulmányok után kell nyúlnunk, olyan kutatók munkásságára irányítani a figyelmet, akiknek a kutatási területe nem felelt meg az akkori (és tegyük hozzá, a mostani) hivatalos szerb kultúrpolitika Andrić-kép formálóinak. Ilyen elfeledett *andrićológiai* klasszikusnak, *underground* alapműnek számít Miroslav Karaulac boszniai származású (ez az adat ebben a kontextusban egyáltalán nem jelentéktelen!) szerb író, irodalomtörténész *Rani Andrić* (A korai Andrić) című, 1980-ban napvilágot látott könyve. Karaulac rendkívül alapos kutatásokat végzett archívumokban, könyve nagymértékben életrajzi és tényközlő, értékítéletektől tartózkodó – elvéte fordulnak csak elő benne finom utalások, ironikus megjegyzések, de azok is a fiatalkori Andrić-kép minél objektívabb bemutatásának funkcióját szolgálják. Ivo Andrić saját eredete iránti jellegzetes távolságtartását mi sem bizonyítja jobban Karaulac szerint, mint az a reakció, amit a saját vélt (bár soha nem bizonyított!) travniki szülőháza esetleges emlékházzá alakításának ötlete iránt nyilvánított, már idős korában, 1972-ben: „Amikor egy travniki látogatása során megkérdeztek, vajon ez lehetne-e esetleg az ő szülőháza, Andrić egy rá jellemző, egyszerre túl sokat és édeskeveset közlő mondattal azt válaszolta: »Az

embernek valahol meg kell születnie» (KARAUAC 1980; 12–13).⁶ Ennek a kijelentésnek persze nemcsak szubjektív-ironikus töltete van, hanem teljesen objektív alapja is, hiszen egészen kicsi gyerekkora óta nem szülővárosában, a közép-boszniai Travnikban, hanem rokonainál, a Drina-folyó menti kelet-boszniai Višegradban él, az általános iskolát is itt végzi. A gimnáziumot már Szarajevóban (ahol az anyja is lakott) – gimnáziumi tanulmányai idején, mint rendkívül szegény családból jövő diák, évente kétszáz koronás ösztöndíjat kap a horvát „Napredak” (Haladás) társulattól (uo. 22). Hetedikes gimnazistaként, 1911-ben, mint a horvát nacionalista (independista, monarchiaellenes, projugoszláv) ifjúsági mozgalom vezetője, Andrić szorgalmazza a szerb és a horvát radikális ifjúsági mozgalmak egyesítését (uo. 38). Bécsi egyetemistaként, 1913 őszén, illetve 1914 tavaszán, továbbra is a szarajevói önkormányzat, illetve a horvát „Napredak” társulat ösztöndíjasaként, aktívan részt vesz a „Zora” (Hajnal) szerb kulturális társulat, illetve a „Zvonimir” horvát diákklub munkásságában (uo. 51–52). 1914 tavaszán otthagyja Bécsset, és a Krakkói Egyetemre iratkozik át. Karaulac szerint „[n]emcsak a betegség, hanem feltehetőleg politikai okok is állhattak amögött, hogy Andrić elment Bécsből. Ebben az évben, azok között az egyetemisták között, akik ezekről a vidékekről jöttek és az »integrális jugoszlávság« eszméjét hirdették, épp ekkor egy kampány zajlott, amelynek a lényege az volt, hogy bojkottálni kell a megszálló nyelvét és szláv egyetemekre kell átiratkozni” (uo. 53). A szarajevói merénylet után Andrić börtönbe kerül, büntetését Marburgban (Mariborban) tölti embertelen körülmények között, amelyek tartósan megkárosítják amúgy is rossz egészségét, komor, hallgatóg, bizalmatlan és zárkózott emberré változtatják. Azokra a fiatal délszláv értelmiségiekre, akikkel együtt tölti börtönbüntetését, egyfajta nemzet- és kultúraalapító sorsközösségként emlékezik vissza 1921-ben, már az új Szerb–Horvát–Szlovén Királyság diplomatájaként Rómában: „Nekünk, marburgi polgároknak, nagy kurázsira van szükségünk” (idézi Karaulac Adrićot, uo. 79).⁷

Miroslav Karaulac tehát megbízható forrásokra hivatkozva minél objektívebb képet igyekszik festeni a pályakezdő Ivo Andrić identitásáról. A felhasznált dokumentumok, életrajzi adatok, a pályakezdő alkotó ak-

kori kijelentései, szervezeti tagságai alapján elég egyértelmű, hogy szinte teljes mértékben a horvát kultúra hatása alatt szocializálódik, teszi meg első irodalmi lépéseit. 1913–14-es levelezéseiben hazáját kissé ironikusan *Gospođa Croatie* (Croatie Asszonyinak) nevezi (uo. 123). Mégis a horvát kultúra legmélyebb, Andrić szinte egész életművére kifejtett hatását a boszniai horvát ferences szerzetesek rejtélyes, magával ragadó történeteinek, legendáriumának korai megismerése jelentette. Az archívumok és Andrić iskolatársainak vallomásai alapján, Karaulac könyvének egy egész fejezetét a sarajevói gimnazista Andrić nyári vakációinak szenteli, amelyeknek nagy részét a leendő író vagy a rokonainál, Višegradban, vagy pedig a boszniai horvát ferencesek kolostorait látogatva és a szerzetesekkel beszélgetve tölti (uo. 137–151). Itt alapozódik meg Karaulac szerint az Andrić-életmű egy meghatározó szelete, amelyet a kritika sokszor „franjevački ciklus”-nak (ferences ciklusnak) nevez (uo. 138).⁸ Azért is rendkívül fontos és értékes tehát Miroslav Karaulac életrajzi fogantatású, megbízható, levéltári alapossággal összegyűjtött, tényeken alapuló, a korai Andrić-tyal foglalkozó monográfiája, mert tisztán és részletekbe menően rávilágít Andrić tanulóéveinek legérzékenyebb pontjaira, objektíven, részrehajlás és főleg bárminemű nacionalista fennhang(ok) nélkül. Épp azokra a személyiségformáló évekre, traumákra, a kibontakozó monumentális epikai világ lehetséges csíráira mutat rá, amelyekről a hivatalos délszláv *andrićológia* (lett légyen az szerb, horvát vagy bosnyák) talán elsősorban azért hallgat a mai napig is, mert a tények nem feltétlenül illeszkednek bele a „magától értetődő” nemzeti besorolás(ok)-ba és az előre megszabott interpretatív sémákba. Az alternatív, a nemzeti fő áramlatoktól eltérő hangok áttekintése, tanulmányozása már csak azért is érdekes, mert egyfajta fordított tükröt állít a hivatalos interpretációk elé. Az utóbbi néhány évben, évtizedben ezek a hangok inkább az internetre vonultak át. Itt most egy konkrét, nagy tekintélyű internetportál Andrić helyét a délszláv kultúrákban újragondoló akciójára fogunk összpontosítani. 2011-ben, Andrić Nobel-díjának ötvenedik évfordulója alkalmából a liberális belgrádi *Peščanik* hírportál szerb, horvát és bosnyák⁹ írókat, irodalmárokat, újságírókat, politológusokat, szociológusokat kért fel arra, hogy esszészerű cikkekben fejtsék

ki véleményüket az Andrić-kérdés vagy Andrić-vita jelenlegi állásáról. Saša Ilić szerb nacionalista projektnek tartja Kusturica Andrićgrad-építését, és teljes egészében elveti, hogy annak bármilyen köze lenne Ivo Andrić szellemiségéhez (ILIĆ 2011).¹⁰ Muharem Bazdulj pedig a bosnyák és a boszniai szerb politikai elitet is azzal vádolja (jó érvekkel), hogy voltaképpen a legutóbbi délszláv háborúban is a politikai instrumentálizáció eszközévé silányították Andrićot, és ilyenként próbálták eladni a nemzetközi közösség képviselőinek, a külföldi békemediátoroknak is. Bazdulj Andrić egy viszonylag ritka műfordítói kalandjával próbálja ilusztrálni a jugoszláv Nobel-díjas író komplex politikai filozófiáját (BAZDULJ 2011). Boris Dežulović satirikus író pedig fergeteges humorú dia-logikus cikkben mutatja be az Andrićért folyó nemzeti harcok totális abszurditását (egy híres zágrábi, a nyolcvanas években rendkívül népszerű vetélkedő tévéműsorba, a Kviskotekába – amelynek a lényege az volt, hogy a versenyzőknek kérdések alapján ki kellett találniuk egy-egy rejtélyes személy kilétét – helyezve három rejtélyes személyt [A, B és C személy], akik voltaképp mind a hárman Ivo Andrić voltak) (DEŽULOVIĆ 2011). Heni Erceg szerint mind a három posztjugoszláv kultúrában, amely Andrićért harcol, a nagy író totálisan süket fülekre talál, az értelmezés nacionalista, felületes, provinciális (ERCEG 2012). Két évvel az ötvenéves Nobel-díj-évforduló után Muharem Bazdulj szellemes cikkben számol le Rusmir Mahmutćehajić bosnyák nacionalista Andrić-értelmezésével. Mahmutćehajić ugyanis egy teljesen új, negatív konnotációjú, irodalomtudományi szempontból teljesen tarthatatlan és bizonyíthatatlan kifejezést kovácsolt össze, az *andrićizmust* (*andrićizam*), ami némileg leegyszerűsítve annyit tesz, hogy Andrić műveinek nagy többségét török- és muszlimellenes (szerb) nacionalista pamfletekként lehet olvasni, sőt, e szerint a bosnyák értelmező szerint egyenesen az 1995-ös srebrenicai mészárlás szellemi előfutárát láthatjuk Andrićban, hiszen szerinte Andrić irodalmi török- és muszlimképe egyoldalú, gyűlölettel teli (BAZDULJ 2013).¹¹

Mégis, az utóbbi évtizedek legárnyaltabb, legkomplexebb Andrić-identitásképét a világhírű horvát tudós, Vladimir Biti adja egy tanulmányában, amelyben Ivo Andrić és Karl Kraus identitását, identitásait

próbálja elemezni a posztimperiális trauma nézőpontjából. Biti szerint mindkét szerző voltaképpen csak a Monarchia többnemzetiségű impériumának a felbomlása után kényszerült arra, hogy „oldalt válasszon” (még akkor is, ha Andrić tevételesen is részt vett a Monarchia szétbomlásában). Karl Krausnál és Ivo Andrićnál is, állítja Biti, „[az] egyszerre többfelé tartozás a birodalmi idők öröksége [volt], amelynek most az a fölerősödött imperatívusz szegült ellen, miszerint nekik egy és csakis egy nemzethez kell tartozniuk az újonnan megalakult hazáikban” (BITI 2018; 157). Kraus és Andrić esetében Biti „indázó identitáspolitikáról” (*meaning identity politics*) beszél (uo. 158). A horvát irodalmár természetesen ebben a kontextusban egy magától értetődő, ám igen fontos identitásstratégiai különbséget is kiemel: „Az etnikumok, amelyekhez ők tartoztak, nem veszítették el egyediségüket és különbözőségüket, de az elvárás az volt, hogy felelősségteljesen viszonyuljanak a közös hagyományaikhoz, amelyek persze alapjában különbözőek voltak: Ausztria a maga domináló, illetve Jugoszlávia a maga dominációt tűrő hagyományával álltak előttük” (uo.). A mai nemzetcentrikus értelmezéseket Biti természetesen elveti, „retroaktív nemzeti emberrablásoknak” (*retroactive national kidnappings*) nevezi őket: „[...] Andrić opusának egyoldalú nemzeti kisajátításai nem oldják meg az életmű sokféle entikai, vallási és kulturális hovatartozásait, hanem épp ellenkezőleg, azokat elvetve, nem értelmes és kiegyensúlyozott érvekké válnak, hanem keservesen silány politikai eszközökké degradálódnak” (uo. 160).

Külön figyelmet érdemel Vladimir Biti az Andrić-szakirodalomban is teljesen új és eredeti ötlete, miszerint az ekavicára való áttérés Andrićnál nem azért történt meg, mert az író ezzel a látványos gesztussal mindenáron a szerb kultúrához való hovatartozását szeretne volna megmutatni, hiszen végső soron az ekavica/ijekavica dialektális ellentétpár nem feltétlenül etnikai vagy nyelvhatárokat jelez: elvégre nemcsak a horvátok, hanem a boszniai és a horvátországi szerbek is egytől egyig ijekavicát beszélnek és írnak. Biti merész feltevése abból indul ki, hogy az ijekavica és az ekavica földrajzi/dialektális határa nagyjából a Drina folyó mentén húzódik (tehát Bosznia-Hercegovina és Szerbia határán). Az ekavica, tekintettel arra, hogy azoknak a délszlávoknak a nyelvjárása, akik nem a Monarchia

megszállása alatt éltek, egyfajta egyesítő tényezőként, afféle összjugoszláv nyelvi-nemzeti Piemontként funkcionált (uo. 170). Rengeteg nyelvészeti, irodalmi és politikai ellenérvet, ellenpéldát lehetne itt felhozni ezt megcáfolandó, de erre most itt nincs hely. Ez a (vélt) meggyőződés, Biti szerint, abba a logikai hibába sodorta Andrićot, hogy posztimperialis eufóriájában nem vette észre vagy nem akarta észrevenni egy új imperializmus vagy inkább hegemonia – a szerb(iai) hegemonia – kialakulását. Vagy ha észre is vette, ezt egyfajta „jóhiszemű imperializmusnak” tekintette: „Teljesen érthető, hogy Andrić nem fogadta el azt a hiedelmet, miszerint az osztrákok az emberiség javát szolgálták volna, ám ugyanakkor úgy látszik, azt hitte, a szerbek viszont épp ilyenféle önzetlen tényezők. Végkicsengésében a *Híd a Drinán* egy paradox posztimperialis imperializmusról tanúskodik” (uo. 171). Az, hogy a regényben leggyakrabban épp a szerb nemzetiségű figurák válnak a különböző (török, illetve osztrák) megszállók által rájuk szabott – lehetőleg minél látványosabb brutalitással véghezvitt és leírt – halálos ítéletek áldozataivá, Vladimir Biti szerint nem Andrić szerb nacionalizmusára vezethető vissza, hanem a távoli jövőben lebegő közös (délszláv) ügyért vállalt (fizikai és szimbolikus) áldozatként értelmezendő: „A regényben előforduló szerb hősök rendkívül gyakran esnek az idegen elnyomók áldozatául, és ily módon megszentelődnek a kollektív nemzeti emlékezetben” (uo. 172). S bár már az orosz formalistáktól megtanultuk, hogy az anekdotázás az irodalomtudomány egyik legnagyobb ellensége, mégsem állhatom itt meg, hogy ezt a rövid áttekintést ne két anekdotával zárjam. Talán minden okoskodó összegzés, meddő (pszeudo)elmélet-gyártás helyett e közül a két anekdota közül az egyik szépen illusztrálja Andrić személyes viszonyát a nemzeti besorolásokat illetően, a másik pedig azt mutatja meg, hogyan látták Andrićot nemzeti szempontból mások. Az első anekdota: Miroslav Karaulac számol be egy 2008-as interjúban arról, hogy miután megkapta a Nobel-díjat, Andrić beleegyezett abba, hogy interjút adjon egy zágrábi újságíróknak. Amikor leültek, az újságíró a következő bevezető kérdést szegezte Andrićhoz: „Hogy érzi magát a legnagyobb horvát?” Mire Andrić a következőképpen válaszolt: „Aszszonyom, én elsősorban belgrádi vagyok. Az interjúnak vége.”¹² A másik

anekdota valójában nem is anekdota, hanem egy levél, de szinte anekdotaszámba megy. Ebben az 1937-re datált levélben a nagy kortárs, Miloš Crnjanski ezt írta Ivo Andrićnak: „Én, minden ironia nélkül mondva, őszintén hiszem, hogy közülünk Ön az, aki se nem szerb, se nem horvát, hanem mind a kettő.”¹³

IRODALOM

- BAZDULJ, Muharem (2011): Guicciardini za početnike. *Peščanik* <https://pescanik.net/guicciardini-za-pocetnike/> (2020. április 10.)
- BAZDULJ, Muharem (2013): Ivo Andrić između Mahmutćehajica i Kuljiša. *Peščanik* <https://pescanik.net/ivo-andric-izmedu-mahmutcehajica-i-kuljisa/> (2020. április 10.)
- BITI, Vladimir (2018): „Exempt from Belonging: Ivo Andrić, Karl Kraus, and Post-imperial Trauma”. In BITI, Vladimir: *Attached to Dispossession. Sacrificial Narratives in Post-imperial Europe*. Brill, Leiden–Boston
- BRAJOVIĆ, Tihomir (2015): *Groznica i podvig. Ogledi o erotskoj imaginaciji u književnom delu Ive Andrića*. Geopoetika, Beograd
- DEŽULOVIC, Boris (2011): Ivo Andrić u Kviskoteci. *Peščanik* <https://pescanik.net/ivo-andric-u-kviskoteci/> (2020. április 10.)
- ĐUKIĆ PERIŠIĆ, Žaneta (2012): *Pisac i priča. Stvaralačka biografija Ive Andrića*. Akademska knjiga, Novi Sad
- ERCEG, Heni (2012): Prokletstvo pisca. *Peščanik* <https://pescanik.net/prokletstvo-pisca/> (2020. április 10.)
- GLIŠOVIĆ, Dušan (2012): *Ivo Andrić, Kraljevina Jugoslavija i Treći Rajh 1939–1941. I tom*. Službeni glasnik, Beograd
- ILIĆ, Saša (2011): Kamena vojarna „Ivo Andrić”. *Peščanik* <https://pescanik.net/kamena-vojar-na-ivo-andric/> (2020. április 10.)
- KARAULAC, Miroslav (1980): *Rani Andrić*. Prosveta, Beograd–Svjetlost, Sarajevo, 1980
- KORDIĆ, Snježana (2010): *Jezik i nacionalizam*. Durieux, Zagreb
- LUKÁCS István (2007): „Sem utódja, sem őse? Ivo Andrić – két part között”. *Ex Symposion*, 61–62. sz.
- MILOSEVITS Péter (1998): *A szerb irodalom története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998
- MILUTINOVIC, Zoran (2018): *Bitka za prošlost. Ivo Andrić i bošnjački nacionalizam*. Geopoetika, Beograd
- ŠABOTIĆ, Damir (2019): Bitka za Andrića. *Peščanik* <https://pescanik.net/bitka-za-andrica/> (2020. április 10.)

JEGYZETEK

¹ Žaneta Đukić Perišić egyébként kiváló, díjazott Andrić-életrajzában is úgymond készpénznek veszi, magától értetődő tényként kezeli Ivo Andrićnak a szerb irodalmi korpuszba tartozását (lásd ĐUKIĆ PERIŠIĆ 2012).

² Az exjugoszláv térségben, legalábbis a szerb és a horvát nyelvtérületeken az Andrićtyal foglalkozó irodalmárokat szokás a nem hivatalos *andrićolog* (*andrićológus*) címkével illetni,

bizonyára a *šekspirológ* (*shakespeare-ológus*) vagy a *servantista* (*cervantista*) mintájára (ennek persze nemegyszer ironikus csengése is lehet).

³ A főleg liberális értelmiségi körökből érkező kritikusok vélekedése szerint a fehér kőből épült Andrićgrad nemcsak a szerb nacionalista (irodalom- és kultúr)politika, hanem az építészeti giccs csimborasszója is.

⁴ A már említett Žaneta Đukić Perišić Ivo Andrić-monográfiája mellett lásd még például: BRAJOVIĆ 2015.

⁵ Épp ezt a fényképet tette ki, nem éppen *fair* módon, Dušan Glišović szerb germanista saját Andrić-könyvének címlapjára (lásd GLIŠOVIĆ 2012).

⁶ A Miroslav Karaulac *Rani Andrić* című könyvéből származó idézetek mind az én fordításaim (M. Č.).

⁷ Karaulac ugyan nem nemzetalapításról, hanem egy új etnikai közösség (a jugoszláv közösség) megteremtéséről beszél.

⁸ A kritika szerint a „ferences ciklusba” tartoznak nemcsak azok az elbeszélések, amelyeknek főhősei (vagy inkább fő narrátorai, mesemondói) boszniai horvát ferences szerzetesek, hanem például az *Elátkozott udvar* (*Prokleta avlija*) című híres kisregény is, amelynek narratív fősodra egy isztambuli ottomán börtön bugyraiban történik, de a történetet egy fiatal ferences szerzetes mondja el, aki az „eredeti” egy nemrég meghalt idős szerzetestől, Fra Petartól hallotta, aki ebben a börtönben raboskodott.

⁹ Tim Judah újságíró használta először az exjugoszláv térségre a *jugoszféra* kifejezést 2009-ben. A jugoszférának ilyen módon erős ideológiai töltete is lehet, egyfajta „Jugoszlávia a magasban” eszmét olvashatunk ki belőle, még akkor is, ha politikailag nem is beszélhetünk egyfajta „harmadik Jugoszláviáért” folytatott harcról vagy lobbizásról, hiszen az a mai politikai konstellációban merő ábránd csak, a gyakorlatban teljesen kivitelezhetetlen lenne. Arról viszont, hogy nyelvészetiileg még mindig szerbhorvát nyelvről beszélhetünk, több nagynevű nyelvész is ír (szerb oldalon Ranko Bugarski, horvát oldalon Snježana Kordić, hogy csak a legismertebbeket említsük – arról, hogy a szerb, a horvát, a bosnyák és a montenegrói de facto egyetlen policentrikus nyelv, 2010-es *Jezik i nacionalizam* című vaskos tanulmányában ír Kordić) (lásd KORDIĆ 2010). Ennek a nemcsak nyelvészeti, hanem kulturális újraegyesítési tendenciának a csúcspontja volt a *Deklaracija o zajedničkom jeziku* (Kiáltvány a közös nyelvről), amelyet 2017-ben Szarajevóban több mint kétszáz délszláv nyelvész, irodalmár, közéleti személyiség írt alá.

¹⁰ Érdekes, hogy Saša Ilić is Miroslav Karaulac egy másik, 1995-ben megjelent könyvére (*Andrićeve kule i gradovi*) hivatkozik.

¹¹ A bosnyák Andrić-értelmezés kritikai összefoglalóját és kommentárját lásd többek között: MILUTINOVIĆ 2018. Milutinović egyébként alapos áttekintő kötetének néhány hiányosságaira mutat rá viszont Damir Šabotić (lásd ŠABOTIĆ 2019).

¹² Idézi Miroslav Karaulac <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=600296> (2020. április 10.)

¹³ Idézi Muharem Bazdulj <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1100887> (2020. április 10.)

DULAKODÁS A MUSKÁTLIS KERTBEN
(2017, OLAJ, VÁSZON, 100x70 CM)

